

2.6 Psychologie osobních konstruktů

V současných dostupných (českých a slovenských) učebnicích psychologie je psychologii osobních konstruktů, jak americký psycholog Kelly (1955) nazval svoji koncepci psychologie, věnováno poměrně málo místa¹. Protože je však toto pojetí v současné době rozvíjeno poměrně velkým počtem odborníků a protože podle mého názoru (podepřeného názory více autorů) představuje zajímavý a nosný způsob, jak z psychologického hlediska zkoumat otázky vytváření, získávání a modifikace významu, rád bych mu z tohoto hlediska věnoval poněkud více místa. Psychologie osobních konstruktů kromě formulace základních spíše filosofických východisek obsahuje také koncepci obecné psychologie, psychologie osobnosti, psychoterapie a metodologie výzkumu v těchto oblastech.

Kelly ve své dvoudílné knize *The Psychology of Personal Constructs* (1955) definoval svoji filosofickou pozici jako konstruktivní alternativismus, což podle něho znamená, že „všechny současné interpretace vesmíru jsou předmětem revize a změny“ (Warren, 1998, s. 48) a že vždy a ve všech situacích jsou k dispozici různé alternativy. To se ale týká nejen vesmíru, ale i okolností lidského života nebo rovnou celé individuální biografie. Zmíněnou filosofickou pozici označuje současně za filosofii „zakořeněnou v psychologickém pozorování člověka“ a současně za „psychologii zabývající se filosofickými názory jednotlivého člověka“ (Kelly, 1955, s. 15-16; také Warren, 1998, s. 48).

Jak podotýká Warren (1998), Kellyho pozici nelze sice označit za filosofický systém, nicméně konstruktivní alternativismus obsahuje filosofické principy použitelné na všechny psychologické jevy. Jedná se vlastně o obecně formulované způsoby kladení otázek o lidské psychice nebo také o množinu předpokladů o povaze lidské psychiky. V tomto smyslu lze také mluvit o teorii osobních konstruktů jako o množině logicky propojených hypotéz. Ale Kellyho pojetí pojmu teorie je dynamické; nejedná se jen o statické pojetí založené na soustavě vzájemně propojených pojmů, ani o dogma, které by nám říkalo, jak bychom měli jednat, ani o uměle ohraničenou

¹ Nejrozsáhlejší pasáž věnovaná tomuto přístupu je ve slovenském překladu knihy Halla a Lindzeye (1997), kde je mu věnováno 15 stran. Zde tomuto přístupu nebude věnováno více místa, ale základy teorie budou představeny podrobněji a hlavně z poněkud odlišné perspektivy.

oblast lidského života, ale spíše o neustálé „propojování množství faktů“ (Kelly, 1955, s. 18; Warren, 1998, s. 51).

Významným filosofickým zdrojem inspirace pro Kellyho byla práce amerického psychologa a filosofa Johna Deweye, významného představitele pragmatismu (spolu s Williamem Jamesem a zakladatelem tohoto směru Charlesem Sandersem Peircem, který již byl zmíněn výše jako autor významných koncepcí sémiotiky – Warren, 1998)². Základním cílem pragmatické filosofie je přiblížení filosofie životu, což v případě Deweye znamená, že „znalosti nejsou nikdy cílem samy o sobě, ale vždy prostředkem; jsou osobní věci a každý jedinec je používá za účelem přizpůsobení se na nové problémy, nové situace a nové požadavky ... nalézat osobní řešení svých každodenních problémů“ (cit podle Warrena, 1998, s. 27). Warren poukazuje na to, že tento výrok obsahuje esenci psychologie osobních konstruktů.

Teoretická a metodologická pozice psychologie osobních konstruktů je jejími zastánci označována jako *konstruktivistická* a její pozice bývá někdy atakována z pozic sociálního *konstrukcionismu*. Warren (1998) ve své knize navrhuje následující podle jeho slov zjednodušená vymezení těchto dvou odlišných perspektiv – *konstruktivismus* jako „pohledy, které vidí naše porozumění našemu porozumění světu podstatně konstruované jedincem“ (s. 61) a *konstrukcionismus* jako „ty pozice rozumějící našemu porozumění více v termínech sociálních faktorů“ (s. 61). Gergen (1985, cit. podle Warrena, 1998) uvádí několik předpokladů charakterizujících sociálně konstrukcionistické hledisko:

- svět, který podle našeho názoru vnímáme, je ve skutečnosti vnímán na základě interpretačních pravidel vycházejících primárně z pravidel jazyka a komunikace
- pojmy používané pro porozumění světu jsou sociální artefakty s historickým umístěním
- určitý způsob porozumění jevům přežívá nikoli díky jeho vlastní nebo empirické nadřazenosti, ale díky sociálním procesům, pro které je užitečné je používat

² Warren (1998) uvádí, že Dewey představuje syntézu Peircova pojetí, které bylo zaměřeno na logiku a teorii poznání u lidstva jako druhu (filosofická perspektiva), a Jamese, který byl zaměřen psychologicky. Zatímco termín pragmatismus zavedl Peirce a pro svůj vlastní systém později používal termín *pragmaticismus*, protože ho od něj trochu v jiném smyslu převzal James, Dewey pro svůj přístup používal název *instrumentalismus*.

- dominantní modus porozumění má vliv na jiné dimenze individuálního a sociálního života (Warren, 1998; s. 61)

V případě sociálně konstrukcionistického hnutí v psychologii lze podle Gergena (1985; cit. podle Warrena, 1998) rozlišit dvě základní perspektivy – *exogenní* a *endogenní*. Exogenní pochází z myšlenkových tradic filosofů jako Locke a Hume a tvrdí, že lidské znalosti vycházejí z podoby vnějšího světa. Endogenní, spojená s fenomenologií a s filosofy jako Kant a Nietzsche, tvrdí, že znalosti závisí na vnitřních procesech organismu.

Další formy konstruktivismu podle Glasersfelda (1995, cit. podle Warrena, 1998) jsou *radikální* a *triviální*. Radikální konstruktivismus chápe lidské znalosti jako aktivně vytvořenou adaptivní funkci sloužící přežití organismu, přičemž kognice místo toho, aby objevovala vnější svět, spíše organizuje vnitřní svět zkušeností. Triviální konstruktivismus pouze tvrdí, že znalosti vznikají na základě aktivity našich sensorických vstupů.

Moshman (1982; cit. podle Warrena, 1998) rozlišuje také *exogenní* a *endogenní* formy konstruktivismu jako výše zmíněný Glasersfeld (ale s jinými významy) a kromě toho přidává třetí, *dialektickou* formu. Jsou založeny na metaforách učícího se člověka jako stroje, který buď zpracovává sensorickou zkušenost vznikající na základě kontaktu s reálným světem (exogenní), nebo jako organismu, který má vlastní procesy pro ovládnutí sensorických vstupů (endogenní), nebo procesy, ve kterých se vnitřní a vnější procesy syntetizují; tento přístup také nazývá kontextualizací (dialektický).

Další autor rozlišující různé formy konstruktivismu je Steier (1991a; cit. podle Warrena, 1998), který uvádí konstruktivismus prvního řádu (*naivní*) a druhého řádu (*sociální*). Naivní konstruktivismus se snaží udržet pozorovatele mimo výzkumnou aktivitu a držet se myšlenky objektivity. Zřejmě podtypem sociálního konstruktivismu je *ekologický* konstruktivismus (1991b; cit. podle Warrena, 1998), který zdůrazňuje kontextualitu a porozumění vznikající (ve shodě s pozicí sociálního konstruktivismu) na základě interakce mezi výzkumníkem a zkoumaným subjektem.

Podle Warrena (1998) je kritika pozic zastávaných psychologií osobních konstruktů z pozice sociálního konstrukcionismu zřejmě neoprávněná, protože je patrně založena na nepochopení základních myšlenek.

Samotná teorie psychologie osobních konstruktů je formulována na základě jednoho základního (fundamentálního) postulátu a jeho jedenácti důsledků, které jsou uvedeny v tab. 2.2. Na základě přečtení jednotlivých výroků ale čtenář nezíská podrobnější informace o hlavních myšlenkách této teorie. Proto se pokusím být konkrétnější a u každého z tvrzení uvedu podrobnější vysvětlení hlavních pojmů a myšlenek.

Tab. 2.2: Základní tvrzení psychologie osobních konstruktů

Základní postulát	Procesy osoby jsou psychologicky kanalizovány způsoby, jakými anticipuje události.
Konstrukční důsledek	Osoba anticipuje události tak, že konstruuje jejich replikace.
Důsledek individuality	Osoby se navzájem liší ve svých konstrukcích událostí.
Organizační důsledek	Každá osoba si pro anticipaci událostí vyvíjí charakteristický konstrukční systém zahrnující ordinální vztahy mezi konstrukty.
Dichotomický důsledek	Konstrukční systém osoby je složen z konečného počtu dichotomických konstruktů.
Výběrový důsledek	Osoba si pro sebe vybírá tu alternativu dichotomizovaného konstruktů, skrze kterou anticipuje lepší možnost extenze a definice svého systému.
Rozsahový důsledek	Konstrukt je použitelný pouze pro anticipaci konečného rozsahu událostí.
Zkušenostní důsledek	Konstrukční systém osoby variuje s tím, jak postupně konstruuje replikace událostí.
Modulační důsledek	Změny v konstrukčním systému osoby jsou omezeny propustností konstruktů v jejichž rozsahu vhodnosti leží varianty.
Fragmentační důsledek	Osoba může postupně používat několik konstrukčních

	subsystémů, které jsou vzájemně logicky neslučitelné.
Důsledek podobnosti	Do té míry, do jaké osoba používá konstrukci zkušenosti podobnou jako jiní, jsou její psychologické procesy podobné procesům jiných osob.
Společenský důsledek	Do té míry, do jaké osoba konstruuje konstrukční procesy jiné osoby, může hrát roli v sociálním procesu týkajícího se této jiné osoby.

Základní postulát představuje ústřední předpoklad teorie a sám Kelly (1955) o něm prohlašuje, že jeho cílem bylo, aby byl spíše provokativní a tudíž plodný, než striktně vědecky odůvodněný (používá pojem *legalistic*, s. 46). Jeho formulaci pečlivě vysvětluje po jednotlivých slovech – např. osoba je v jeho pojetí jednotka, na kterou je primárně zaměřen jeho zájem; tedy žádná část osoby ani skupina osob, ale právě jedna osoba. Použití formulace procesy osoby zdůrazňuje dynamický pohled na člověka; ten není pouze dočasně v pohybu, ale je sám formou pohybu. Kelly (1955) se totiž vyhýbá postulování nějakých vnitřních substancí, na základě kterých by vysvětloval fungování psychiky, protože pak by musel postulovat existenci nějaké mentální energie, kterou v rámci psychologie považuje za animistický pojem převzatý bez dostatečného uvážení z fyziky, kde bylo nutno vysvětlit, jak je možné, že se nehybná tělesa mohou začít pohybovat. Jak už ale bylo uvedeno výše, osoba v jeho pojetí není nehybná hmota dočasně získávající energii, ale pohyb sám.

Psychologická kanalizace, termín znějící v češtině přinejmenším nezvykle, znamená síť cest nebo drah, po kterých se psychické procesy ubírají (namísto toho, aby se „vznášely v nekonečné prázdnotě“ – Kelly, 1955, s. 49). Tato síť je v jeho pojetí flexibilní a často se mění, ale strukturovaná. Představuje způsoby, jaké osoba přijala v minulosti jako užitečné pro dosahování svých cílů – metaforicky řečeno se jedná o vyježděné koleje, do kterých zapadáme. Anticipace je dalším ústředním pojmem tohoto pojetí. Jak již bylo uvedeno, Kelly odmítá psychickou energii obsaženou v nějakých obecných motivech nebo pudech, která člověka někam „tlačí“ nebo ho odněkud „tahá“, ale tvrdí, že člověk se snaží anticipovat budoucí události, a tato anticipace vysvětluje Kellyho motivační teorii. Každý člověk je tak v Kellyho

pojetí vlastně vědcem snažícím se vytvořit si takové způsoby kanalizace svých procesů, na základě kterých by mohl předpovídat důsledky svého jednání.

Program, který Kelly na základě svého postulátu formuluje, pak stojí za to citovat doslova, protože nedostatky psychologických přístupů, se kterými se snaží vyrovnávat, platí stejně dnes jako tenkrát (Kelly, 1955, s. 49):

„Nyní máme tvrzení základního postulátu, do kterého vkládáme velké naděje. Možná z něho může vyskočit teorie osobnosti s pohybem jako fenoménem spíše než epifenoménem, s psychologickými procesy u laika dávajícími stejný smysl jako u vědce, dynamická psychologie bez nástrah animismu, psychologie percepce bez pasivity, behaviorismus, ve kterém je jednajícím osobě přiznán nějaký rozum (sense), teorie učení, ve které je učení považováno za tak universální, že se objevuje v postulátu spíše než jako speciální třída jevů, motivační teorie, ve které není člověk ani popichován do akce ostrými hroty podnětů ani přebarven sytými tóny hedonismu, a pohled na osobnost dovolující psychoterapii, která by byla jak zákonná, tak přijatelná.“

Konstrukční důsledek, první z důsledků základního postulátu rozvíjejících dále Kellyho pojetí, říká, že osoba anticipuje události tak, že konstruuje jejich replikace (viz tab. 2.2). Konstruováním se v tomto pojetí myslí interpretace; kolem toho, co je konstruováno, vytváří konstruující osoba strukturu, v jejímž rámci konstruovaný předmět získává tvar nebo význam. Toto konstruování se děje na základě vlastností podobnosti a kontrastu, které jsou součástí každého konstruktů; konstrukt založený pouze na podobnosti nebo pouze na kontrastu by byl chaotický. Konstruování (neboli interpretace) nemusí být nutně verbální – jeho rozsah vhodnosti je tedy poměrně široký a zahrnuje např. i fyziologické jevy. Při definici pojmu replikace upozorňuje Kelly (1955) na to, že konstruovaný objekt je také procesem, který dává smysl pouze na základě opakujících se jevů nebo událostí, mezi kterými je možné hledat jevy podobné nebo naopak kontrastní.

Konstrukční důsledek má podle Kellyho (1955) zajímavé souvislosti s matematikou. Počítání nějakých objektů totiž má smysl pouze v případech, kdy se jedná o objekty dostatečně různé (individuální případy), aby mělo cenu je počítat, ale

současně dostatečně podobné (členy jedné třídy), aby se nejednalo o pověstné sečítání jablek a hrušek. Takže matematika podle Kellyho (1955) závisí na tvorbě pojmů prostřednictvím kategorizace, která spočívá v podstatě v určení toho, co se považuje za replikaci nějaké události a co ne.

Důsledek individuality chápe odlišnosti jednotlivých osob z hlediska toho, jak konstruují události, a tím staví základy psychologie individuálních rozdílů nebo diferenciální psychologie. Lidé se liší nejen v tom, jaké události anticipují, ale také ve způsobech, jakými to dělají. Obojí je způsobeno jedinečnou pozicí každého z nich. To ale neznamená, že by nebylo možné sdílet zkušenost; každá osoba může konstruovat také zkušenosti druhých na základě svých vlastních.

Organizační důsledek tvrdí, že každá osoba vytváří svůj vlastní konstrukční systém obsahující ordinální vztahy mezi konstrukty. Nejdůležitějším pojmem je zde konstrukční systém, který obsahuje hierarchicky uspořádané skupiny prvků obsahující pokud možno minimální rozpory, které by vedly k protikladným predikcím. Nicméně rozporům se nelze vyhnout úplně, což různí lidé také řeší různými způsoby. Hierarchičnost konstrukčního systému spočívá v tom, že některé konstrukty mohou obsahovat jiné konstrukty jako svoje prvky, a to dvěma způsoby – buď rozšířením (zvětšením extenze) protikladu podřízeného konstruktu nebo abstrakcí přes tento protiklad. V prvním případě se může jednat např. o dva konstrukty – nadřazený konstrukt *dobrý-špatný* a podřazený konstrukt *inteligentní-hloupý*, kde pod pól *dobrý* nadřazeného konstruktu může být podřazen pól *inteligentní* konstruktu podřazeného a pod pól *špatný* pól *hloupý*. Příkladem abstrakce přes protiklad podřazeného konstruktu *inteligentní-hloupý* může být nadřazený konstrukt *hodnotící-popisný*, u kterého protiklad podřazeného konstruktu vlastně tvoří jeden z pólů, jeden z mnoha možných konstruktů hodnotícího typu. Na druhém pólu konstrukt *hodnotící-popisný* by pak mohly být konstrukty jako *světlý-tmavý* nebo *malý-velký*, které lze považovat za pouze popisné.

Kelly (1955) upozorňuje na to, že pokud konstrukt obsahuje nějaké podřazené konstrukty, jeho ordinální vztah k nim je superordinační a jejich k němu naopak subordinační, ale že tyto vztahy se mohou dočasně nebo trvale převrátit. Zdůrazňuje

také opět dynamičnost vývoje konstrukčního systému, který je nutné chápat jako neustále proměnlivý. Podle mého názoru tyto změny mohou vést k tomu, že konstrukční systém neobsahuje jeden jediný hierarchický strom, ale více hierarchických stromů zapletených do sebe, což také může být zdrojem rozporů v predikcích na základě různých konstruktů.

Podle Kellyho je organizační důsledek zásadní pro pochopení úzkosti. Konstrukční systém totiž musí obsahovat konstrukty pro anticipaci i velmi neočekávaných událostí. Někdy je dobré systém přehodnotit a změnit, jindy je lepší ho zachovat. A to jsou témata, které souvisejí s otázkami psychoterapie prováděné na základě psychologie osobních konstruktů.

Dichotomický důsledek říká, že individuální konstrukční systém se skládá z konečného počtu dichotomických konstruktů. Protože tzv. elicitace konstruktů probíhá na základě triadického porovnávání prvků (tři prvky tvoří minimální kontext konstruktů), je každý konstrukt definován současně podobností dvou z této trojice prvků a kontrastem mezi touto dvojicí a prvkem třetím. Ale tyto vztahy jsou založeny na jednom jediném aspektu společném všem třem těmto prvkům. Pokud by se vyskytl čtvrtý prvek, který by daný aspekt neměl, ležel by mimo rozsah vhodnosti daného konstruktů³. Kelly (1955) zde tedy prosazuje nutnost existence protikladů, na jejichž základě vzniká význam, což je zcela ve shodě s pojetími strukturalismu a sémiotiky uvedenými v kapitole 1.

Důsledek dichotomičnosti lidského myšlení spočívá v tom, že např. terapeut nemusí klienta chápat jako oběť konfliktu protikladných sil, protože protikladnost je lidskému fungování zcela vlastní.

Výběrový důsledek tvrdí, že si vybíráme tu alternativu dichotomizovaného konstruktů, díky níž anticipujeme lepší možnost rozšíření a definice svého systému. Nutnost zvolit jednu z alternativ tedy vyplývá z dichotomické povahy konstruktů. Ve svém životě se pohybujeme při jednom nebo druhém pólu konstruktů. Neznamena to ale, že by mezi póly konstruktů *černý-bílý* nemohly existovat různé škály šedi – ty by

³ Kelly (1955) uvádí příklad dvou mužů a jedné ženy jako porovnávaných prvků. Aspektem, který určuje podobnost mezi muži a kontrast ženy oproti mužům, je pohlaví. Kdyby dalším prvkem bylo např. roční období, tento aspekt (a tudíž konstrukt) by nebyl použitelný, vhodný.

představovaly další abstrakci tohoto konstruktů. Volba alternativy v každém případě představuje rozvíjející volbu. A podle Kellyho (1998) si volíme ty alternativy, které umožňují další propracování tohoto systému ve smyslu rozšíření (extenze) nebo definice nebo obojího. Rozšíření systému znamená zvětšení jeho rozsahu vhodnosti, čímž další životní zkušenosti získají význam. Řešení na základě definice naopak vede k větší explicitnosti a určitosti systému, což může znamenat jeho podstatné zúžení. Jedná se vlastně o dvě protikladné volby; jak píše Kelly (1955, s. 67), „člověk může anticipovat události tak, že se bude pokoušet být si stále více jistý stále méně věcmi, nebo tak, že se bude snažit být si vágně vědom stále více věcí na mlhavém horizontu“.

Kelly (1955) objasňuje, jak na základě výběrového důsledku může např. terapeut měnit zaběhané způsoby chování svého klienta tak, že nezůstane pouze na úrovni intelektuálního náhledu příčin jeho problémů, ale dovede ho k možnostem dalšího rozvíjení jeho konstrukčního systému.

Rozsahový důsledek omezuje použitelnost konstruktů pouze pro anticipaci konečného rozsahu událostí. Důležitými pojmy jsou zde ohnisko a rozsah vhodnosti konstruktů. Ani velmi obecné konstrukty jako *dobrý-špatný* nejsou použitelné na všechny možné objekty (Kelly, 1955). Lidé se liší v míře obecnosti použití svých konstruktů.

Rozsahový a dichotomický důsledek lze podle Kellyho (1955) využít při tvorbě nového přístupu k analýze lidského myšlení. Pokud by např. nějaká osoba používala konstrukt *respekt-opovržení*, což jsou z hlediska konvenční logiky dva různé pojmy, a chtěli bychom rozumět tomu, jak tato osoba zobecňuje např. pojem respekt, zeptali bychom se jí, jaké jednání by považovala za projev respektu a jaké ne. Tím ale zkoumáme pouze jeden pól konstruktů a nevíme, co stojí v opozici proti němu. Z hlediska psychologie osobních konstruktů je kromě toho, co je konstruováno ve shodě s nějakým pojmem, důležité i to, co je k němu v kontrastu. Bez pochopení kontrastu není možné rozumět podobnosti. A u obou typů prvků, kontrastních i podobných, je třeba znát jejich rozsah vhodnosti.

Zkušenostní důsledek vysvětluje vývoj konstrukčního systému osoby na základě postupného konstruování replikací událostí. Je zřejmé, že pokud by se tak nedělo, konstrukční systém by byl čím dál více odtržený od skutečnosti. Neustálé konstruování anticipací v podstatě představuje neustálý proces validizace konstrukčního systému. Jinými slovy, dochází k jeho neustálé rekonstrukci.

Kelly (1955) dále objasňuje, že zkušenost není dána pouhou posloupností událostí, ale vzniká na základě konstruování a rekonstruování těchto událostí. S touto zkušeností úzce souvisí vnímání nebo pojetí uspořádanosti světa. Jedině prostředí, které konstruujeme jako uspořádané, poskytuje zkušenost opakujících se (replikujících se) jevů, které je možné anticipovat. Tuto uspořádanost vnímáme také v chování lidí kolem sebe a u sebe samých; to ale někdy může představovat překážku změně, např. při terapii.

S tímto důsledkem také úzce souvisí téma učení. V psychologii osobních konstruktů se nejedná o speciální jev, ale učení je neoddělitelnou součástí všech psychických procesů. Kelly (1955) kritizuje behavioristické teorie učení, že pomíjí aktivitu učících se osob. V učení podle něho jde o to, jakým způsobem osoba konstruuje zkušenost, jaká opakující se témata slyší atd. Pokud např. osoba nesplní očekávání experimentátora a nenaučí se to, co se od ní čekala, naučila se pravděpodobně něco jiného. Podle Kellyho by experimentátoři měli „zjistit, na co myslí subjekty, spíše než aby žádaly po subjektech, aby přišly na to, co si myslí oni“ (s. 77).

Modulační důsledek říká, že změny konstrukčního systému jsou omezeny propustností konstruktů, v jejichž rozsahu vhodnosti leží varianty. Týká se tedy podobně jako zkušenostní důsledek změn konstrukčního systému, přičemž upozorňuje na to, že tyto změny musí také probíhat v rámci samotného systému. (Protože patrně nelze tvrdit, že prvky chování fungují na základě osobního systému, ale vzorce chování ne.) Kelly (1955) v souvislosti s touto otázkou řeší problém, který zmiňuje na více místech své knihy – neoddělitelnost pojmů svobodné vůle a determinismu, o kterých metaforicky prohlašuje, že jsou to dvě strany téže mince. Protože konstrukční systém je tvořen hierarchickými super- a subordinačními vztahy, nadřazené konstrukty chápe jako svobodné a determinující konstrukty jako

podřazené. Jinými slovy; i změny, kterými osoba prochází, musí být konstruovány (interpretovány) jí samotnou. I změna názoru nebo postoje je událost, kterou je nutné v rámci osobního konstrukčního systému anticipovat.

Důležitým pojmem souvisejícím s tímto důsledkem je pojem propustnosti (permeability) nadřazených konstruktů. Jedná se vlastně o konstrukt v rámci psychologie osobních konstruktů, konstrukt natolik obecný, že je součástí teorie. Nebo jinak řečeno; psychologie osobních konstruktů je sama konstrukčním systémem a jako taková pochopitelně obsahuje konstrukty – a konstrukt propustnosti nadřazených konstruktů je jedním z nich. Konstrukt je propustný, pokud do svého rozsahu vhodnosti pustí další prvky, které v něm dosud konstruovány nebyly. V případě nadřazených konstruktů, jejichž prvky jsou jiné (podřazené) konstrukty, znamená propustnost otevřenost k přijetí dalších konstruktů pro konstruování nějaké základní dimenze osobního konstrukčního systému. Opakem je nepropustnost, kdy nadřazený konstrukt nedovoluje použití jiných konstruktů v rámci svého rozsahu vhodnosti. Jako v případě jiných konstruktů, kde se připouští různé stupně přechodu od jednoho pólu konstruktů k druhému, existují také stupně propustnosti.

Důsledek propustnosti konstruktů jsou drobné změny, ke kterým u nich čas od času může docházet. Propustné konstrukty jsou ale obvykle odolné vůči prudkým změnám nebo „otřesům“, čímž zajišťují stabilitu celého konstrukčního systému. Proto je pojem propustnosti velmi důležitý v kontextu terapie.

Z hlediska Kellyho (1955) pojetí člověka jako vědce lze propustné konstrukty přirovnat k teoriím, zatímco nepropustné konstrukty k hypotézám. Zatímco hypotéza by měla být formulována tak, aby spíše vylučovala alternativní způsoby vysvětlení, teorie by měla být otevřenější a dovolovat přijetí dalších prvků, které v době její formulace ještě nemusely být známy.

Dalším důležitým pojmem jsou varianty. To mohou být konstrukty, které se vzájemně nahrazují v konstrukčním systému (nebo také v rozsahu vhodnosti nějakého nadřazeného propustného konstruktů).

Fragmentační důsledek se týká možnosti postupného používání několika vzájemně logicky neslučitelných konstrukčních subsystémů. Přestože konstrukční systém osoby se neustále proměňuje v rámci nadřazených konstruktů, jednotlivé

podoby podřazených částí systému nemusí být ze sebe vzájemně odvoditelné (Kelly, 1955). Nicméně z hlediska nadřazených struktur budou tyto dvě podoby konsistentní. To znamená, že změny v konstrukčním systému neprobíhají vždy na základě nějakého odvozování, ale mohou mít podobu náhlé změny. Tyto případné náhlé změny ale probíhají spíše na nižších úrovních hierarchie.

Fragmentační důsledek je důležitý z toho důvodu, že poukazuje na potřebu vysvětlovat chování lidí nikoli z předcházejícího chování, ale na základě nějakého převládajícího konstrukčního systému. Kelly (1955) zde rozvíjí rozdíl mezi tvorbou pojmu a statistickou teorií výběru, která může být v tomto případě zavádějící – pokud na základě výběru minulého chování nějakého jedince usoudíme, že jeho budoucí chování bude pocházet ze stejného univerza se stejnými parametry, můžeme se velice mýlit. „Na základě tohoto způsobu uvažování bychom byli náchylní věřit tomu, že čtyřleté dítě, které si patnáct hodin denně cucá palec, vyroste v člověka, který si bude přibližně patnáct hodin denně cucat prst“ (s. 84). Tato chybná úvaha vychází z idiografického způsobu uvažování. Nicméně nomotetický způsob uvažování vede také k chybě. Úvaha „protože většina lidí si palce necucá, ani toto dítě to v dospělosti dělat nebude“, také nezaručuje pravdivou predikci.

Určité způsoby chování konkrétního dítěte je třeba vidět v souvislostech s jinými způsoby chování téhož dítěte (idiografický přístup), které jsou tomuto chování podobné a současně odlišné od dalších způsobů chování. Na základě abstrakce je pak možné vytvořit pojem, vyjadřující nalezený konstrukt. Pak je možné přejít na nomotetickou úroveň a zjišťovat, zda se podobné konstrukty vyskytují také u jiných dětí a nebo později u dospělých. Všechny předchozí procedury nebo postupy jsou založeny na tvorbě pojmů. Teprve poslední fáze spočívá v použití teorie výběru z nomotetického hlediska, kdy se budeme snažit zjistit, zda chování odpovídající určitému konstrukt v dětství odpovídá (koreluje) s chování na základě konstrukt stejného typu v dospělosti (Kelly, 1955).

Důležité otázky související s fragmentačním důsledkem se týkají konsistence konstrukčního systému z hlediska např. logiky. Co by mělo být z hlediska chování konsistentní s čím? Podle Kellyho (1955) konsistence není konstrukt (ve smyslu jakéhosi metakonstrukt podobného jako *propustnost*), protože cokoli lze považovat za konsistentní s něčím jiným, pokud se to dostatečně vysvětlí. Konsistence může být

pouze konstruktem v individuálním konstrukčním systému, pokud představuje způsob, jakým osoba interpretuje svoje jednání.

Fragmentační důsledek je zčásti odvozen od důsledku modulačního, který změny v konstrukčním systému limituje rozsahy vhodnosti nadřazených konstruktů. To znamená, že je možné tolerovat inkonsistence v systému do té míry, do jaké se jedná o drobné změny v rámci těchto rozsahů vhodnosti. Pokud tedy systém prodělává nějakou změnu, nutně přitom musí být tato změna posuzována z hlediska nějakého propustného konstruktů, který zajišťuje konsistenci jeho jednání (Kelly, 1955).

Extrémním příkladem, kdy je nutné se vyrovnávat s proměnlivostí životních podmínek, je klient trpící nutkavou neurózou. Jeho konstrukční systém je obvykle velmi nepropustný a vyrovnávání se s neočekávanými událostmi závisí na velmi detailních pseudomatematických pravidlech neumožňujících vznik stabilních nadřazených konstruktů (Kelly, 1955). Tolerance osoby k nekompatibilitě nebo nekonsistenci tedy závisí na nadřazených propustných konstruktech, pomocí nichž dává význam (smysl) událostem svého života.

Důsledek podobnosti definuje míru podobnosti psychologických procesů osoby s procesy jiných osob na základě podobnosti konstrukce její zkušenosti a zkušenosti jiných osob. Důsledek individuality nám říká, že dva lidé se stejnými zkušenostmi je mohou konstruovat zcela odlišným způsobem. Nicméně, pokud je konstruují stejným způsobem, pak jsou jejich duševní procesy stejné. Pak se i dvě osoby, které různé události konstruují podobným způsobem, vyznačují podobností svých duševních procesů.

Tento důsledek je důležitý pro pochopení interpersonálních vztahů obecně a např. psychoterapeutické práce konkrétně. Psycholog, aby chápal procesy druhých osob, by měl používat propustnější konstrukty, aby byl schopen konstruovat velmi různorodé konstrukce druhých lidí.

Důležitá poznámka se týká podobnosti konstrukcí dvou osob z hlediska podobnosti slov, kterými tyto konstrukce popisují. Dvě osoby mohou mít zcela odlišné zkušenosti, jejichž konstrukce vyjadřují zcela odlišnými slovy, a přece mohou být tyto konstrukce velmi podobné. Tyto konstrukce také nemusí být nutně vyjádřeny slovy.

Otázky podobnosti a rozdílů mezi dvojicemi nebo skupinami osob mají značný význam pro pochopení kultury. Kelly (1955) říká, že kultura je v behavioristických pojmech definována jako skupina lidí vychovávaná podobně v podobném prostředí. Jiná pojetí kultury, podle Kellyho (1955) spíše sociologická, ji ale definují na základě podobnosti v tom, co členové očekávají jeden od druhého. A v tom spočívá podobnost s psychologií osobních konstruktů – individuální člen kultury konstruuje očekávání (anticipace) ostatních členů kultury, a také konstruuje jejich anticipace týkající se jeho vlastního chování atd. V podstatě jde o metaforu zrcadlové síně s nekonečným počtem odrazů (Kelly, 1955).

Společenský důsledek omezuje roli osoby v sociálním procesu jiné osoby mírou, do jaké konstruuje konstrukční procesy této jiné osoby. To znamená, že aby „fungovaly“ vztahy mezi lidmi, musí lidé efektivně konstruovat procesy druhých lidí. To podle Kellyho (1955) tvoří základ sociální psychologie, která by měla být „psychologií interpersonálního porozumění, a ne pouze psychologií společného (*common*) porozumění“ (s. 95). Velmi pěkný příklad fungování úspěšných predikcí chování druhých lidí představuje fungující automobilová doprava, při níž toho o složitějších nebo vyšších motivech ostatních řidičů víme velmi málo, a k tomu, abychom byli schopni anticipovat jejich chování, nám stačí pouze určité konkrétní aspekty jejich konstrukčních systémů (Kelly, 1955).

Toto vzájemné porozumění vysvětluje Kelly (1955) tím, že konstrukční systém člověka, jehož interpretací rozumíme, je do jisté (relevantní) míry částí našeho konstrukčního systému, a naopak. Možná je ale i situace, kdy jedna osoba druhou rozumí lépe než druhá rozumí první nebo na vyšší úrovni obecnosti. Pokud jedna osoba rozumí chování nějaké skupiny, je v pozici, kdy se může za příznivých okolností stát v této skupině vůdcem.

Z hlediska vztahu klienta a terapeuta Kelly (1955) uvažuje o obou možnostech z hlediska míry jejich vzájemného porozumění. Někteří terapeuti podle něho vedou rozhovory s klientem spíše tak, aby bylo klientovi jasné, jakým způsobem a co si myslí. Užitečnější ale je, když terapeut reflektuje způsoby, jakými klient konstruuje porozumění svého života, problémů a terapie, aby mohl aktivněji ovlivňovat celý proces.

Důležitým pojmem v souvislosti s Kellyho (1955) pojetím psychoterapie, která byla podle jeho vlastních slov v mnohém ovlivněna Morenovým psychodramatem, je role. Definuje ji jako „psychologický proces založený na konstrukci, kterou hráč role vytváří na základě aspektů konstrukčních systémů těch osob, s kterými se pokouší vstoupit do sociálního kontaktu“ (s. 97). Základní vlastností role je fakt, že je zakotvena v konstrukčním systému toho, kdo ji hraje, a ne nutně ve vztazích k ostatním členům skupiny. Nejde tedy ani o typicky behavioristickou nebo sociologickou definici role. Kelly (1955) dále odlišuje svoji koncepci role od různých koncepcí sebepojetí, o kterých tvrdí, že se týkají spíše statistického pohledu na sebe sama než pojetí role jako procesu.

Člověk hrající určitou roli musí aktivně participovat na dění ve skupině, jejímž je členem a od členství v níž se role odvozuje. Nicméně je možné, že určitý člověk konstruuje nějakou část konstrukčních procesů druhého člověka, a tudíž vzhledem k němu hraje roli, ale tento druhý člověk nic takového vzhledem k němu nedělá, a tudíž žádnou roli nehraje.

Ale porozumění druhému člověku předpokládá něco víc než jen konstruovat události podobným způsobem, musí se jednat o porozumění aspoň části konstrukčního systému druhého člověka. Lidé mohou události svého života konstruovat zcela odlišným způsobem a přesto si rozumět a naopak; mohou je konstruovat zcela stejně, a přesto si toho nebýt vědomi a nerozumět si.

Zajímavé aspekty má společenský důsledek ve vztahu k otázkám vůdcovství. Při sociometrickém zkoumání sociálních skupin bylo zjištěno, že různí lidé jmenující vůdce to provádějí zřejmě na základě odlišných kritérií – chytrost nebo originalita, obrana skupiny proti hrozbám zvenčí, oddanost skupině, demokratičnost apod. Společným rysem vůdcovství je pravděpodobně prestiž nebo status, ale vůdcovství může spočívat v plnění mnoha různých úkolů závislých na vlastnostech a úkolech konkrétní skupiny. Jedním typem vůdce je podle Kellyho (1955) vůdce mobilizující, jehož úkolem cílem je urychlovat skupinové procesy skupiny jako celku, i když tím může procesy jednotlivců nebo podskupin zpomalovat. Jiným typem vůdce je člověk, který ostatní lidi vede z hlediska toho, že jim radí nebo je inspiruje. Takový vůdce nemusí hrát role v sociálním procesu jiných lidí, ale jiní lidé mohou hrát role v jeho

sociálních procesech. Ochraňující vůdce zase nemusí hrát roli uvnitř skupiny, ale pouze navenek apod.

V představování psychologie osobních konstruktů by bylo možné pokračovat dál a dál, ale tím by nezbyl čas ani místo na další psychologické přístupy k otázkám význam. Proto se budeme ještě krátce věnovat otázkám povahy osobních konstruktů a ostatní témata musíme ponechat stranou. V kapitole věnované psychosémantickým metodám (kap. 3) je ještě prostor věnovaný technice repertoárových mřížek, což je hlavní výzkumná a diagnostická metoda psychologie osobních konstruktů.

Jak již bylo řečeno, konstrukt je „způsob, jakým jsou některé věci konstruovány jako podobné a současně odlišné od jiných“ (Kelly, 1955, s. 105). Kelly opakovaně tvrdí, že při uvažování o konstruktech se nesmíme nechat ovlivnit konvenční logikou – to, že konkrétní osoba interpretuje nějaké objekty, zážitky, lidi nebo události jako podobné a jiné jako odlišné, je důležité hlavně z jeho osobního hlediska. Tyto konstrukty jsou svojí povahou bipolární, nicméně Kelly (1955) připouští, že dimenze tvořené jednotlivými konstrukty jsou škálovatelné. Každý konstrukt je možné použít u nějaké množiny prvků, která se nazývá rozsah vhodnosti.

Bylo by vhodné zmínit se také o tom, co bylo z psychologie osobních konstruktů v této knize vynecháno. Především to jsou principy originálního psychoterapeutického přístupu založeného na analýze sebecharakterizace, krátkého textu, který o sobě klient napíše na základě instrukce, aby sám sebe popsal tak, jako by byl hlavní postavou nějaké hry. Měl by o sobě psát ve třetí osobě a z pozice, jak by o něm asi psal dobrý přítel, který ho velmi dobře zná a který k němu cítí značné sympatie. Výsledný text je předmětem podrobné analýzy z perspektivy psychologie osobních konstruktů a na základě této analýzy je panelem psychoterapeutů pro klienta napsána nová „role“ (včetně toho, že je pro něho vybráno nové jméno), kterou se má pokoušet hrát ve svém životě.

Jak je patrné, tyto principy jsou blízké přístupům narativní psychologie a psychoterapie, ale jejich podrobnější diskuse by značně přesahovala téma této knihy.